

Наука -
школі

УДК 37.011.33:
001.18(477)

ОСВІТА І МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

У статті розглянуто проблеми методологічного характеру щодо освітньої практики й педагогічної теорії, подано їх розгорнутий аналіз, окреслено шляхи розв'язання. Автор наголошує на необхідності формування у покоління, що підростає, відповідних часові загальнонавчальних і соціальних компетенцій, виховання патріотизму; вказує на необхідність перегляду змісту й обсягу освітніх програм, структурних змін в освіті.

Ключові слова: методологія освіти, компетентнісний підхід, зміст і структура загальної середньої освіти, виховання громадянина.

**Василь
КРЕМЕНЬ**

Президент НАПН
України, президент
Товариства „Знання”
України, академік
НАН України і
НАПН України

Директор школи, ліцею, гімназії № 1-3 2015

Прагнучи
б у т и
с у ч а с -
ною розвине-
ною нацією,
економічно
успішною
державою, за-
даємося пи-
танням, чому
українці жи-
вуть гірше ніж
інші європей-

ські народи. Причин такого становища багато. Частина з них лежить в історичній і соціальній площині, у світоглядних постулатах [2]. Ми ж зосередимося на одному — нашій освіті: наскільки вона сприяє успішності кожного громадянина і країни в цілому. Тоді зрозумілим стане те, що і як треба змінювати в освітній сфері.

Перша методологічна проблема нашої освіти — це зосередження переважно на формальному оволодінні певною сумою знань. Діє

своєрідна адміністративно-командна система в освіті, в основі якої — оцінка кількісних характеристик формально засвоєних результатів навчального процесу. І чим більше дитина навантажена фактами і більше їх відтворить (часто механічно) при контролі, тим успішнішим вважається процес навчання.

Недостатнім є взаємозв'язок між засвоєними знаннями і творчим розвитком особистості. Із поля зору вчителя часто **випадає саме розвиток і саморозвиток дитини**, її особистісне самодостатнє становлення. У результаті — після закінчення відповідного рівня освіти маємо формально освічену людину, носія певної суми знань, але нерозвинену особистість, нездатну проявити у житті й діяльності усі свої потенційні можливості. Суспільство, що має кри-

тичну масу таких людей, неспроможне до динамічного інноваційного розвитку, що якраз і визначає нині місце кожної нації під сонцем.

Друге (пов'язане із попереднім) полягає в тому, що система викладання передбачає лише оволодіння учнем знанням як таким, а **не в його діяльнісному застосуванні**. У підсумку оволодіння знаннями завершується, в кращому випадку, їх розумінням, але не вмінням використовувати їх у житті. При такій освіті знання на індивідуальному рівні дуже швидко втрачаються, а діяльність індивіда не набуває знаннєвого характеру. Знання окремо, а його носій сам по собі. У свідомості людини не виробляється взаємозв'язок між набутими знаннями й успіхами у житті і діяльності.

Третє. Наша освіта **недостатньо вчить учитися**. І у початковій, і в основній школі, де навчання головним чином предметне, постає проблема формування в учнів базових (ключових) компетентностей, необхідних кожній людині для успішної самореалізації в житті. Це і комунікативна, й інформаційна, і математична, й інші компетентності. Як правило, вони мають надпредметний характер і формуються на міжпредметній основі. Уміння вчитися, основи якого закладаються в початковій школі, постійно розвивається в учнів на наступних етапах навчання. Нині це одна з визначальних характеристик сучасної успішної людини, яка прагне досягти високих кар'єрних результатів. Проте не існує і не може існувати такого окремого предмета, який би самостійно формував таку здатність особистості. Тому доцільно переглянути чинні стандарти й програми, щоб реалізувати в них цю наскрізну, надпредметну складову змісту базової освіти. При цьому не збільшуючи обсягу навчального матеріалу, не вводячи додатковий предмет, а відо-

бражаючи в кожній освітній галузі ті змістові лінії, що сприятимуть формуванню загальної навчальної компетентності, тобто уміння вчитися впродовж усього життя.

Загалом необхідно підкреслити, що, на думку наших учених, перехід на компетентнісні засади навчання поки не знайшов належного відображення в навчальних програмах і підручниках, де домінує знаннєва компонента змісту. Діяльнісна складова, відповідальна за формування здатності й готовності учнів самостійно розв'язувати життєво важливі завдання, залишається недостатньо представленою в них.

Скерована на валовий підхід, на максимально конкретне і часто другорядне знання (в історії, наприклад, коли і яка битва була, хто командував різними підрозділами, які були втрати, хто себе героїчно проявив тощо), освіта часто не формує бажання вчитися, пізнавати впродовж життя. У результаті, скажімо, перебування в системі підвищення кваліфікації перетворюється на додаткову відпустку, а пізнавальні програми на вітчизняному телебаченні і радіо взагалі відсутні.

Четверте. Нещодавно вчені НАПН України за участі науковців із Національної академії медичних наук України здійснили неупереджений, об'єктивний і всебічний аналіз освітніх документів та навчально-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу й підготували науково-аналітичну доповідь [4]. Треба погодитися з висновками цього документу, що всі складники нормативної бази змісту освіти (стандарти, навчальні плани і програми) потребують перегляду, оскільки хибують на **надмірний обсяг навчального матеріалу**, переобтяжені другорядним або таким, що не відповідає віковим пізнавальним можливостям учнів. Спостерігаємо й нераціональне струк-

турування змісту навчальних предметів і курсів. Так, наприклад, згідно з типовими навчальними планами нинішнім старшокласникам у кожному класі доводиться вивчати понад 20 навчальних предметів, з них, від 6 до 9 одногодинних (а то й півгодинних). Педагогічною наукою давно доведено, що ефективність таких курсів дуже низька, здебільшого близька до нуля. Тому їх треба або вилучати, або об'єднувати з іншими предметами, або переводити в старшій школі до спецкурсів.

За результатами наукового аналізу, особливо гостро проблема перевантаження учнів постає у початковій школі, де надмірність навчального матеріалу перевищує гранично допустимі санітарні норми. Загалом, за висновками наших учених, необхідно оптимізувати обсяги підручників відповідно до кількості годин і провідної навчальної діяльності молодших школярів, а в окремих випадках (наприклад, з образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання, охорони здоров'я) відмовитися від підручників, замінивши їх робочими зошитами чи іншими навчальними посібниками.

Перевантаження, на жаль, властиве й іншим ланкам загальноосвітньої школи. (До того ж ця негативна тенденція зростала в останні роки). Так, якщо порівняти Базові навчальні плани Державних стандартів 2004 і 2011 років, то виявляється, що гранично допустиме навчальне навантаження учнів основної школи (5-9 класи) необґрунтовано зросло на 420 годин – з 5425 годин до 5845 годин. Навчальний матеріал в підручниках нерідко перевищує програмні вимоги, містить подекуди багатослівне текстуальне подання надлишкової інформації. Трапляються випадки порушення педагогічного закону врахування вікових особливостей дитини, що викликано перенесенням частини

навчального матеріалу на більш ранні етапи навчання предмета, намаганням подати матеріал на невиправдано високому теоретичному рівні, недостатньому учням такого віку.

П'яте. На нашу думку, треба **припинити практику впровадження** навчальних програм і підручників **без належної педагогічної апробації**, що має місце в українській школі впродовж останніх років. Необхідно взяти за правило, що кожен підручник має пройти етап експериментування, отримавши попередньо статус експериментального, і лише потім упроваджуватися в масовий навчальний процес. Ми неодноразово зверталися з такою пропозицією до міністерства, готували відповідні нормативні документи, однак якісь юридичні непорозуміння досі не дають змоги розв'язати цю проблему.

Шосте. Традиційний спосіб навчання (класичний урок) нині **не є цікавим для дитини**. Завдяки сучасним технологіям дітям пропонується величезний спектр віртуальних комп'ютерних розваг, що підміняють діяльнісну функцію самої дитини симулятором діяльності й водночас мають потужний емоційний вплив. У цих комп'ютерних заняттях дитина – суб'єкт, супер-герой, менеджер свого й чужих життів тощо. У навчанні ж у більшості випадків спрацьовує не стимул інтересу, а інші чинники, як от: повинність, страх бути покараним, сформована в будь-який спосіб звичка до повсякденного відвідування школи, запам'ятовування й переказу відповідного матеріалу тощо. Від примусового навчання пряма дорога до вимушеної зайнятості в економіці, що ніколи, за такого стану справ, не буде ефективною.

Інший бік цієї проблеми, пов'язаний із застосуванням ІКТ у навчально-виховному процесі й запровадженням навчальної дисципліни „Інформатика”, – особливу увагу по-

трібно звертати на інформаційну безпеку, захист дітей від комп'ютерної залежності, етику спілкування в мережному просторі тощо.

Сьоме. Освіта України у своїй більшості ще **не формує розвинуте почуття свободи у дитини**, хоча успіхи тут є більш значимі, ніж у вирішенні інших проблем. І Майдан 2004 р., і Євромайдан 2013-2014 рр. не були б можливими без молоді, сформованої вже в інших суспільних умовах, в дещо іншій системі освіти [3]. Але нерозумні обмеження і самообмеження свободи ще властиві освіті, особливо на рівні навчальних закладів і взаємовідносин вчителя (професора) і учня (студента).

Зрозуміло, що перераховані (а можна було б додавати ще) недоліки вкрай негативно позначаються на самореалізації в житті й діяльності такої людини, що перебувала в означеному освітньому середовищі. Отже, виявляється, українці – талановита, працездатна й освічена нація, але – **не по-сучасному**. У результаті ж це акумулюється у повільний, не інноваційний розвиток країни та її економіки. Євромайдан, як вибух, дав заряд змінам у суспільстві, але ж після майданна дійсність далека від очікуваної. Народ, і зокрема конкретну людину, змінити лише революціями неможливо, для цього треба змінити освіту, яка готує нові покоління людей.

Останнім часом усе більше говориться про реформування освіти [1], прийнято новий Закон про вищу освіту, розробляється базовий Закон про освіту, здійснюються інші кроки, в реалізації яких задіяні і вчені Національної академії педагогічних наук України. Але для того, щоб реформування було успішним, **потрібно чітко визначити, яку людину має готувати освіта разом з усім суспільством до життя в XXI ст. Ось деякі міркування.**

Світ вступив в інноваційний тип прогресу. Затребуваною в будь-якій галузі суспільства є лише **інноваційна людина**, тобто людина із інноваційним типом мислення, інноваційною культурою і здатністю до інноваційного типу діяльності. Така людина має бути здатною сприймати зміни, творити зміни, жити у постійно змінюваному середовищі – нові знання, нові ідеї, нові технології, нове життя.

У світі все більше утверджується суспільство знань. Аби не відстати від прогресивних змін, **людина** має формуватися як **знаннява**, для якої знання є основою життя й діяльності, методологією пошуку й прийняття рішень. Мало – побороти відстань між засвоєними знаннями й діяльністю людини, треба зробити знання основою всієї поведінки і життя людини у будь-якій сфері, її сутнісним стрижнем. Для такої людини навчання, отримання нової інформації є звичним у повсякденному житті. Людина розумна в XXI столітті, це **людина, що постійно навчається**.

Інформаційно-комунікаційні технології охопили весь світ, усе більше визначають долю людей і народів. По-суті, формується світове мережне суспільство. Людина має бути готовою до життя й успішної діяльності у такому суспільстві, тобто бути „**мережною людиною**”.

Розвиток техніки й технологій суттєво розширив і динамізував інформаційно-комунікативне середовище, в якому живе сучасна людина. Щоденно людина вступає у безліч різноманітних контактів. І для того, щоб бути самою собою, а тим більше ефективно діяти в сучасному світі, людина має адекватно почувати себе в кожному із цих контактів, зберігаючи власну *тотожність*. Вона має бути **розвиненою самодостатньою особистістю**, здатною бути самостійним і відповідальним суб'єктом сучасного

інформаційно-комунікативного середовища.

Об'єктивний процес глобалізації показує, що сучасний суспільний розвиток залежить не лише від зусиль кожного народу, але й від того, як цей народ, країна, а особливо ж людина взаємодіє зі світом, іншими країнами та суб'єктами діяльності. Розуміння співвідношення глобального й особливого, загального й власного, розмежування необхідного й бажаного, допустимого й забороненого — ознаки **глобалістської людини**. Тільки така особистість може бути ефективною в глобальному просторі. У підготовці такої людини багато завдань — від відповідної світоглядної підготовки до вільного володіння англійською мовою.

Готувати глобалістську людину, але **патріота України** — це завдання є вкрай актуальним. Глобалізація — це не лише зближення націй, народів, утворення спільного економічного простору, єдиного неба тощо, а нерідко — загострення суперництва, а то й протидіювання народів. Особливо це відчують народи, які відносно недавно поновили власну державність і стали суб'єктами світового простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. — Київ : МП Леся, 2010. — 368 с.
2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. — Київ : Знання України, 2002. — 580 с.
3. Кремень В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. — 2-е вид., допов. — Київ : Т-во Знання України, 2013. — 471 с.
4. Про зміст загальної середньої освіти: науково-аналітична доповідь / за заг. ред. В. Г. Кремени. — Київ : НАПН України, 2015. — 118 с.

Це стосується й України, яка піддана навіть прямій агресії — з боку Росії.

Динамічні зміни в світі й зокрема в Україні обумовлюють необхідність формування **відповідних ціннісних орієнтирів людини** і в освіті, і в суспільстві загалом. Є вічні загальнолюдські цінності, без дотримання яких неможливе саме існування сучасного цілісного й крихкого світу. Серед них є такі, значення яких стало особливо актуальним. Але є й інші, час яких відійшов у минуле і які стримують розвиток і людини, і суспільства. Про все це треба мати чітке уявлення. Але це тема окремої розмови.

Як же маємо змінити українську освіту з тим, щоб відповісти на виклики сучасності, зокрема щодо підготовки людини, сутнісні риси якої зазначено вище. У цій статті можна назвати лише окремі принципові моменти.

Перше і основне полягає у тому, щоб реформувати всю освітню систему на основі утвердження **принципу дитино- чи студентоцентризму** як базового принципу організації навчального процесу і всієї системи відносин в освіті, навчальному закладі, зокрема між тим, хто навчає і тим, хто навчається. Дитино- або студентоцентризм я розумію як максимальне наближення освіти, навчання і виховання конкретної дитини до її сутності, здібностей і життєвих планів.

По-друге, треба організувати всю систему освіти в Україні на основі **компетентнісного підходу**. Не „предметоцентризм”, а — підпорядкування усіх навчальних планів і програм формуванню відповідних компетенцій в учня, студента і взагалі у того, хто прийшов навчатися. Сформулювавши об'єктивно необхідні компетенції для людини і професіонала ХХІ століття, ми зможемо, зокрема, усунути ті недоліки в освіті, про які йшлося у першій частині статті.

По-третє, надання реальної **автономії кожному навчальному закладу** і

свободи вчителю, викладачеві. Державна атестація – за результатами ЗНО після основної та старшої школи. До речі, це атестація не тільки учня, а й конкретно вчителя-предметника. Усі інші оцінки, що виставляє вчитель у процесі навчання – це взаємовідносини лише між вчителем і учнем, а не підстава для оцінки роботи вчителя директором школи чи тим більше – іншими керівниками. Не може вчитель оцінювати себе сам. Його оцінка в тому, як його учні склали державну атестацію.

І останнє. Потрібно провести зміни в мережі навчальних закладів.

Реальне профільне навчання у середній загальноосвітній школі можна здійснювати лише в **однопрофільних чи багатoproфільних ліцєях**, які маємо створити в усіх містах. Тоді кожен випускник основної школи зможе самостійно обирати місце свого подальшого навчання, а отже й профіль.

На базі професійно-технічної освіти, а також технікумів і коледжів маємо створити потужну **систему професійної освіти**. При цьому об'єднати за місцем розташування ці навчальні заклади, перетворивши їх в багатoproфільні професійні коледжі, де б готувалися і кваліфіковані робітники, і молодші спеціалісти з різноманітних спеціальностей, що потрібні місцевому ринку праці, а також надавалися інші освітні послуги.

На базі нинішніх, часто з малою кількістю студентів,

вузькопрофільних вищих навчальних закладів – і це безперечно вимога – створити потужні **національні університети в регіонах**, де б були відповідні педагогічні й наукові школи, сучасна матеріально-технічна база підготовки фахівців.

Освіта є консервативною сферою. У цьому її плюси й мінуси. Плюс у тому, що вона чинить спротив непродуманому реформуванню, а мінус – що й доцільні зміни здійснити важко. Потрібні скоординовані зусилля й послідовні дії всього суспільства протягом тривалого часу. Зміни, що приведуть талановиту й по-сучасному освічену націю до достойного розвитку своєї держави й забезпечать гідне життя її громадян.

Українці – талановита, працездатна й освічена нація, але – не по-сучасному. Як результат це акумулюється у повільний, не інноваційний розвиток країни та її економіки

Василий Кремень

Образование и будущее Украины: точки пересечения

В статье рассмотрены проблемы методологического характера относительно образовательной практики и педагогической теории, представлен развернутый их анализ, определены пути их решения. Автор подчеркивает необходимость формирования у подрастающего поколения соответствующих времени общеучебных и социальных компетенций, воспитания патриотизма; указывает на необходимость пересмотра содержания и объема образовательных программ, структурных изменений в образовании.

Ключевые слова: методология образования, компетентностный подход, содержание и структура общего среднего образования, воспитание гражданина.

Vasyl G. Kremen

Education and the Future of Ukraine: the Points of Connection

The methodological problems of educational practice and pedagogical theory are presented in the paper. Their complete analysis and the ways of solving them are proposed. The author emphasizes the necessity of forming in the younger generation the modern general educational and social competence, patriotism. The necessity pointed out of revising the content and scope of education programs, also of structural changes in education.

Key words: methodology of education, competence approach, content and structure of general secondary education, citizenship education.